
II. ÜLKEN'LE İLGİLİ İNCELEMELER

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN DURKHEIM'IN SOSYOLOJİ YÖNTEMİNİ DEĞERLENDİRMESİ

Hüseyin DIRAMAN

Hilmi Ziya Ülken, Durkheim'ın sosyoloji yöntemi üstüne olan görüşlerini çeşitli yayınlarda açıklamıştır. Hilmi Ziya'nın 1936'da çıkardığı «XX. Asır Filozofları»nda Durkheim için yazdıkları ve Durkheim'ın «Les Règles de la Méthode Sociologique» (*Sosyoloji Yönteminin Kuralları*) adlı yapıtının çevirisine 1943'de yazdığı önsöz bizce önemli görülmüştür.

Kanımızca konu bu iki yerde yeterince açıklanmış olduğundan biz de bunları esas aldık ve Hilmi Ziya'nın Durkheim'ın sosyoloji yöntemini nasıl anladığını saptamaya çalıştık. Bu saptamayı yapabilmek için de daha önce Durkheim'ın sosyoloji yöntemini bilmek gerekirdi. Durkheim kendi yöntemini *Sosyoloji Yönteminin Kuralları* adlı yapıtında belirtmiştir. Onun bu yapıtı değerli bilim adamlarımızdan Selmin Siber (Prof. Dr. Selmin Evrim) tarafından 1936'da «Yeni Adam» dergisinin 225-315. sayılarında yayımlanmıştır. Bu dizi yazı daha sonra da kitaplaştırılmıştır. Ayrıca başka kişilerce de Durkheim'ın yöntemle ilgili yazıları dilimize çevrilmiştir. Bu nedenle biz Durkheim'ın sosyoloji yöntemini ayrıca anlatmak gereğini duymadık. Biz, yapılmış olan bu çalışmalara dayanarak, Hilmi Ziya'nın Durkheim'ın sosyoloji yöntemini nasıl değerlendirdiğini belirtmeye çalışacağız. Ancak daha önce Durkheim'ın yönteminin bir sosyoloji yöntemi mi, yoksa bir toplum felsefesi yöntemi mi olduğu sorusunu yanıtlamak gerekmektedir. Başka deyişle Durkheim bir sos-

yolog mu, yoksa bir toplum felsefecisi midir? Acaba Hilmi Ziya bu konuda ne düşünmektedir?

Hilmi Ziya Ülken «XX. Asır Filozofları» sayfa 379'da Durkheim'ı «...manacı içtimaiyatın usul ve mevzuunu çizen ve ona müstenit bir sosyoloji felsefesi yapan» biri olarak göstermektedir. Oysa «Sosyoloji Yönteminin Kuralları»nın önsözünde, 6. sayfada ise «...Durkheim'ın usulü sarıh olarak içtimai manacılık ile içtimai maddecilik arasında tam orta yolu tutmak istemektedir» demektedir. Bu durumda, Hilmi Ziya'ya göre Durkheim, «XX. Asır Filozofları»nda manacı içtimaiyatçı, «Sosyoloji Yönteminin Kuralları»ndaki önsözde ise içtimai manacılık ile içtimai maddecilik arasında telifçi bir yol izleyen biridir.

Hilmi Ziya Durkheim'ın yöntemi konusunda «XX. Asır Filozofları»nın 383 ve 384. sayfalarında şu görüşlere yer vermektedir:

«...içtimai realitenin biri objektif, diğeri sübjektif iki manzarası vardır. Objektif manzarasıyla o bize örf ve âdetler, iyilik gayesi, bir kelime ile ahlaki müessese olarak görünür. Sübjektif manzarasıyla o bize mükellefiyet hissi, vicdan, vazife olarak görünür. Birincisi dışarıda mevcut olan cemiyet; ikincisi fert tarafından duyulan ve sübjektifleşen cemiyettir... Cemiyet, ferdi şuurlara nazaran müteal olan bir objektiftir. O, ferdi her cihetten aşar, onu maddeten kuşatır. Fakat o asıl ferdi ahlakî (manevi) noktadan kuşatan bir kudrettir... Görülüyor ki Durkheim içtimaiyatı, burada tam bir ahlak felsefesi halini almıştır. Feylesof bu kapalı sisteminde August Comte ve Proudhon kadar, hatta onlardan ziyade Hegel felsefesinden mülhemdir. Durkheim'da içtimaiyat tetkikleri âdeta Hegelien bir felsefeye ulaşmak için basamak vazifesini görmüştür. Filhakika Hegel'in ahlakî ferdi bir ahlak değil, içtimai bir ahlaktır. Ona göre «mutlak, millette tahakkuk eder. Ve ahlak bir milletin bütün tezahürlerini kuşatır.» Hegel ahlakı, bir vazife ahlakı değil, fakat bir varlık ahlakıdır. Ahlak artık Kant'ta olduğu gibi boş bir şekil değildir; onun aynı zamanda örf ve âdattan ibaret müşahhas bir muhtevası vardır. Netekim Durkheim'a göre ahlakî realite bizzat cemiyettir. O da Hegel gibi ahlakî mükellefiyeti, objektif ve kollektif addeder. «Herhangi bir zümreye bağlılığın bulunduğu yerde ahlak vardır.» Cemiyet kelimesi yerine dev-

let kelimesini koyunuz; derhal Durkheim'la Hegel'in birliği meydana çıkar. Hegel'e göre «ahlakî bir surette yaşamak, memleketin örf ve âdetlerine uygun yaşamak demektir.» Her ikisinde de «şahsî şuurlarımızın telkinlerine, hususi hislere ahlakî irca eden sübjektif ferdî usule karşı şiddetli bir çekinme fikri hakimdir.»

Görülüyor ki burada Hilmi Ziya Ülken Durkheim'ı bir toplum felsefecisi olarak görmektedir. Buna göre Durkheim'ın yönteminin de bir toplum felsefesi yöntemi olması gerekir. Toplum felsefesi konusunda şimdi bizi ilgilendirmesi açısından iki yöntem söz konusudur. Biri Comte'un pozitivist yöntemi, diğeri de Hegel'in diyalektik yöntemidir.

Hilmi Ziya Durkheim'ın yöntemini, yukarıdaki sözleriyle Comte'un pozitivist yönteminden çok Hegel'in diyalektik yöntemine benzetmektedir. Bu görüşünü yine «*Sosyoloji Yönteminin Kuralları*»na yazdığı önsözün 5. ve 6. sayfalarında da savunmaktadır:

«...içtimai vak'aları biz meydana çıktıkları fertlerin şuurundaki fikirler olarak değil, fakat içinde aksettikleri eşya ve maddelerde yani diğeri tabii şeyler gibi birer şey halinde tetkik etmeliyiz. Bu suretle her türlü sübjektif görüşten kaçınılmış oluyor. Fakat diğeri cihetten içtimai vak'aları doğrudan doğruya toprak, insan veya istihsal maddesi gibi sırf maddi esaslara bağlayan görüşten de aynı derecede uzaklaşmış oluyoruz. Onlar her şeyden evvel «kollektif tasavvur» halinde mevcutturlar. Bu kollektif tasavvurlar sübjektif manzarası bakımından «değer»leri ve objektif manzaraları bakımından «müessese»leri meydana getirirler. İçtimai madde ancak kendisinde içtimai manâyı, yani kollektif tasavvuru aksettirmesi itibariyle tetkike değer. Tabiatın aynı maddesi kollektif tasavvurların dışında, cemiyetle tamamen alâkasızdır. Bu suretle Durkheim'ın usulü sarîh olarak içtimai manacılık ile içtimai maddecilik arasında tam orta yolu tutmak istemektedir. Vakıa orada daima hakim olan «kollektif tasavvur» yani içtimai manâdır. Fakat bu içtimai manânın tetkiki ancak içtimai maddedeki akisleri sayesinde mümkün olabilmektedir..... aslında manevi (spirituel) bir karakteri olan içtimai hadiselerin ancak içtimai madde veya müessese halinde yani tabii birer şey (chose) gibi tetkik edildikleri zaman ölçüye girebileceklerini ve ilmî bir tarzda tetkik edile-

ceklerini iddia etmektedirler. Bu sosyolojinin istatistiğe, grafiğe, ölçüye verdiği ehemmiyet de buradan gelmektedir.»

Yine Hilmi Ziya «Sosyoloji Yönteminin Kuralları» adlı yapıta yazdığı önsözün 8. sayfasında Durkheim'ın «kollektif tasavvur» fikri ile objektif ruh denen anlayışın birbirine karıştırılmasının doğuracağı sakıncaları belirtmektedir. Hilmi Ziya bu konuda şunları söylemektedir.

«Durkheim sosyolojisinin Alman fikir muhitinde laykiyeye anlaşılmasının sebeplerinden biri de bu mektebin bir nevi çalışma ipotezi olarak kullandığı «kollektif tasavvur» fikrinin Hegel'den beri gelen objektif ruh veya cemaat ruhu (Volksgeist) telakkisiyle karıştırılmasıdır. Objektif ruh fikri N. Hartmann'a kadar devam ederek bir çok kıymet felsefelerinde muhtelif mânâlarda rol oynamış metafizik bir mefhumdur. Bu mefhumla sırf ilim olmak bakımından sosyoloji araştırmaları yapan bir mektebin çalışma ipotezini birbirine karıştırmak oldukça tehlikeli ve hatalı bir yaklaşıma olur. Vaki Durkheim'ın fikrî köklerini araştırırken bir taraftan Espinas vasıtasıyla Comte, hatta Proudhon'a kadar çıkmak, bir taraftan da Alman kollektif ruhiyatçıları vasıtasıyla Hegel'e yükselmek mümkündür. Fakat böyle bir araştırma hiç bir zaman aceleci bir tamimle birbirinden çok farklı olan şeyleri aynı addetmek hatasına varmamalıdır.»

Görülüyor ki Hilmi Ziya'ya göre Durkheim «değer»ler ile «müessese»ler arasında diyalektik bir bağ görmektedir. Dolayısıyla da Hilmi Ziya Durkheim'ın yöntemini Comte'dan çok Hegel'e yaklaştırmakta ve Durkheim'ı bir toplum felsefecisi olarak göstermektedir.

Öte yandan Hilmi Ziya'ya göre Durkheim bir sosyologdur. Durkheim'ı toplumsal olayların neden-sonuç bağlantılarını araştırmak isteyen biri olarak göstermektedir. Hilmi Ziya Ülken «XX. Asır Filozofları» adlı yapıtınının 381. sayfasında bununla ilgili olarak şu görüşlere yer veriyor:

«İçtimaiyatçı tıpkı fizikçi, kimyager, fizyolojist gibi hareket etmeli, ve kendi ilmi sahasında onlar tarzında bir tetkike girmelidir.» Durkheim bu vâdini bütün eserlerinde tutmuş gibi görünüyor. En mühim tetkiki olan «*Dinî Hayatın İptidai Şekilleri*»nde o bütün kollektif tasavvurların menşeyini iptidai cemiyetlerin dini hayatında buluyor: Dinlerin doğuşu, alelâde ferdi ve psikolojik tasavvurun mahsulü değildir.

O müşterek, kollektif hayatın eseridir. Başka bir tabirle dini hayat, kollektif ruh veya manâ'dan ibaret olan bütün içtimai realitedir..... Zihnimizin bütün kategorileri içtimai hayattan doğmakta ve onunla beraber tekâmül etmektedir».

Hilmi Ziya'ya göre Durkheim bu sosyolojik bilgi nazariyesini şöyle açıklamaktadır. Hilmi Ziya Durkheim'ın «*Dinî Hayatın İptidaî Şekilleri*» adlı yapıtından aşağıdaki alıntıyı yapıyor:

«Hükümlerimizin kökünde birtakım esaslı mefhumlar vardır ki, bütün fikir hayatımıza hâkimdir. Aristo'dan beri feylesoflar bunlara zihnin kategorileri diyorlar: Zaman, mekân, cins, adet, illet, cevher, şahsiyet, v.s.. gibi mefhumlar işte bu kategorileri teşkil ederler. Bunlar eşyanın en umumî has-salarına tekabül etmektedir. Bunlar âdeta tefekkürü içerisine alan katı ve sağlam çerçevelerdir. Çünkü zaman veya mekân içinde bulunmayan, sayılamayan, v.s. birtakım şeyler düşünemeyiz, tasavvur edemeyiz. Başka mefhumlar değişir. Ol-salar da olur, olmasalar da. Halbuki idrak kategorileri dediğimiz mefhumlar, tefekkürün tabii surette işleyişinden ayrılamaz.

İşte iptidaî dinlerin itikatları tahlil oldunduğu zaman bu kategorilerden başlıcalarına raslanır. Bunlar din içinde ve dinden doğmuşlardır. Dinî tefekkürün mahsulüdürler». Hilmi Ziya daha sonra açıklamalarını şöyle sürdürüyor:

«Durkheim, bundan sonra sırasıyla bu kategorilerin dinî hayattan nasıl doğduklarını izah ediyor. Ona göre zaman, vak'aların birbirini takip etmesini ifade eden mücerret ve gayrişahsî bir çerçevedir ki yalnız bizim ferdî varlığımızı değil, beşeriyetin varlığını da kuşatır. Gün, hafta, ay, sene tak-simleri âyinlerin, yortuların, umumî merasimin mevkut bir surette birbirini takip etmesine karşılıktır. Bir takvim, ce-maatçe müşterek faaliyetin intizamını temine hizmet ettiği gibi, bunun nazmını da ifade eder.

Mekân da aynı suretle dinî menşeden gelmektedir ve iç-timaîdir. Eşyayı mekânda tanzim edebilmek için onları sağa, sola, yukarı, aşağı, v.s.. koymak icap eder. Hasılı mekân da zaman gibi kısımlara ayrılmamış ve aralarında bir fark tesis edilmemiş olsaydı, mekân olamazdı. Fakat mekân için esaslı olan bu taksimleri kim yaptı? Kendiliğinden mekânın ne sağ, ne solu, ne aşağısı, ne yukarısı vardır. Bütün bu tak-

simlerin, bazı yerlere muhtelif hissi kıymetler atfedilmesinden ileri geldiği meydandadır. Aynı medeniyetin bütün adamları mekânı aynı surette tasavvur ettiği için bu hissi kıymetlerin ve onlara bağlı olan taksimlerin de yine bütün bu adamlar arasında müşterek olması icap eder.»

Hilmi Ziya Ülken, Durkheim'ı sosyolog olarak kabul ettiği ve Durkheim'ın yönteminin de bir sosyoloji yöntemi olduğunu «XX. Asır Filozofları»ndan yukarıya aldığımız parçalardan başka «Sosyoloji Yönteminin Kuralları»na yazdığı önsözün 10. ve 11. sayfalarında da Durkheim'ın toplum felsefecisi yönüne değil, sosyolog, yönüne değinmektedir:

«İçtimai vakıaları ancak gene içtimai olan vakıalarla izah etmek lazım geldiği hakkındaki kaideye gelince, müellif bu suretle sosyolojinin mevzuunu, hadisesi kendinden daha basit olan diğer ilimlere irca eden muhtelif teşebbüslere karşı açık cephe almış bulunuyor. Bu münasebetle mekanik sosyoloji teşebbüslerini; biyolojik ve psikolojik sosyoloji cereyanlarını zikredebiliriz. Durkheim'a göre her şeyden önce bir hadisenin illetini şartlarından ayırmak lazımdır. İçtimai hadisenin illeti ancak gene diğer bir içtimai hadise olabilir. Bu onun coğrafi, uzvî, ruhi, ilâhî bir çok şartlarının bulunmasına mani olamaz. Bütün bu şartların bir araya gelmesi muayyen bir içtimai hadisenin doğması için lazımdır, fakat kâfi değildir. Hadiseyi asıl doğuran illet, ancak gene içtimai karakterde olan diğer bir hadise olabilir: Mesela ahlakî bir hadisenin illetini, siyasî veya dinî hadisede, siyasî hadisenin illetini iktisadî hadisede arayabiliriz. Bununla beraber Durkheim içtimai hadiseleri mertebelendirdiği zaman, bütün içtimai hadiselerin kökü olması itibariyle dinî hadiseleri başa getirmekte ve kollektif tasavvurları kavraması bakımından ahlakî hadiseleri temel gibi almaktadır. «Efkârı umumiye», «kollektif vicdan» mefhumları onda «iş» ve «istihsal» mefhumlarına hakim bir rol oynuyor. Durkheim sosyolojisinin bu bakımlardan incelenebilmesi için, bizzat kendi eserlerinde bile aynı derecede sadık kalmış olmadığı «İçtimaiyat Usulünün Kaideleri»ni daima gözönünde bulundurmalı, gerek kendisi gerek bazılarının eserleri hakkındaki tenkitleri bu zaviyeden yapmaya çalışmalıdır.»

Durkheim eğer bir toplum felsefecisi olarak düşünülürse Hilmi Ziya'nın «XX. Asır Filozofları» yapıtında Durkheim'ı

klasik Alman felsefesine, daha doğru bir deyimle Hegel'e yaklaştırdığı görülür. Bunun nedeni Hilmi Ziya'nın, Durkheim'in «kollektif şuur»unu Hegel'in «Geist»ına benzetmiş olmasıdır. Buna karşılık Hilmi Ziya, Durkheim'in toplumsal öz (numen) değil de, biçim (fenomen) olarak alışıyla da onu daha çok klasik Fransız felsefesine, daha doğru bir deyimle Comte'a yaklaştırmaktadır.

Hilmi Ziya «XX. Asır Filozofları»nın 379-380. sayfalarında «.....insan her yerde ve tarihin bütün devirlerinde zümreler halinde yaşıyor. İnsanın bütün ruhî ve manevî varlığı bu zümre hayatı ile kuşatılmıştır. Şu halde insanı anlamak için zümre hayatını anlamak lazımdır. O, bu noktada Comte'dan ayrılıyor: «Comte, cemiyetlerin değil, fakat beşer cemiyetinin yekpare ve umumî olarak inkişafını gösteren kanunu araştırıyordu. O, güya insanîyet meydana çıkmış bir bütün imiş, ve insan ne'vî daima aynı istikamette inkişaf eden tek ve aynı cemiyetmiş gibi düşünüyor. Halbuki, hakikatte, insanîyet ancak insan cemiyetlerinin mecmuunu ifade eden hükmi bir kelimedenden, bir tabirden ibarettir. Cemiyet ilminin meşgul olması icap eden ve mümkün olan yegane ve hakiki tarihî realiteler ayrı ayrı kabileler, milletler ve devletlerdir.»). Daha sonra Hilmi Ziya şöyle devam ediyor:

«Bununla beraber o, müsbet cemiyet ilminin kuruluşunda Comte'un büyük mevkiihi hiç bir zaman unutmuyor. Durkheim, ona ve an'anevî Fransız felsefesine dayanarak içtimaî izahlarda materyalizmi, ve sathî ampirizmi şiddetle reddetmeğe çalışıyor. Ona göre kategorileri ihsaslara, içtimaîyi ferdiye irca etmeye imkân yoktur. İçtimaî vakıanın sui generis karakterini tasdik etmek lâzımdır. İrca usulünü mutlak surette terketmelidir: Yükseliğin aşağı ile izahı, yükseliğin aşağıya ircaı, mudilin basitle izahı yanlıştır. İçtimaî realite kendinden evvelki ruhî ve hayatî realitelere irca edilemez. Nettekim hayatî realite de kendinden evvelki maddî realiteye irca edilemez.»).

Hilmi Ziya bu görüşlere yer verdikten sonra Durkheim içtimaiyatının, rasyonalist bir plüralizme dayandığını ve kendi sosyoloji felsefesinde ondan yararlandığını yazmaktadır. Hilmi Ziya, Durkheim'in kolektif bilinci bireysel verilerden temelden farklı ve bağımsız bir tinsel gerçeklik gibi aldığı söyleyerek onun idealizme yaklaştığını belirtiyor.

Böylece Hilmi Ziya'ya göre Durkheim'la Comte'un ayrılıkları nokta belli olmaktadır. Burada Hilmi Ziya'nın Durkheim'ı bir toplum felsefecisi değil, bir sosyolog olarak gördüğü anlaşılıyor. Gerçekten de bu görüşünü «XX. Asır Filozofları» adlı yapıtının 380. sayfasında şöyle belirtiyor:

«Durkheim'ın eserine hususi mevkiini veren nokta, sosyolojiyi müstakil tabii bir ilim gibi tetkik iddiasında bulunması, her türlü gaiyetçi endişeyi bir tarafa atması, içtimai vakıalar ve kanunları ilmi usullerle tanımak istemesidir. İlimci pozitivizme mensup bütün feylesoflar gibi o da «içtimai» adı verilen (kollektif-manevi) hadiselerin harici müşahede ile objektif bir surette kavranabileceğine kanidir. İşte feylesofun mesaisinde en büyük rol oynayan usul hakkındaki kitabının başlıca mevzuu budur.»

Acaba Durkheim'ın sosyoloji yönteminin ana ilkesi olan «kollektif bilinç»i Hegel'in «Geist»ına mı bağlamalı, yoksa bunun bağımsız olduğunu mu düşünmeli?

Biz burada Durkheim'ı bir sosyolog olarak almak ve onun sosyoloji yöntemini incelemek durumunda olduğumuz için Durkheim'ın toplum felsefeciliği yönünün klasik Alman felsefesine (geist) mı, yoksa klasik Fransız felsefesine mi, yani geist'tan bağımsız kollektif bilince mi, bireysel bilinçlerin toplamına mı, yada başka bir şeye mi bağlanması gerekeceği üzerindeki görüşlerimizi belirtmeyeceğiz.

Durkheim'ın toplumsal olayları pratik amaç için incelediği, başka deyişle sosyolog olarak hareket ettiğinde yapacağı ilk işin, toplumsal olayın ne olduğu, tanımlanması, sonra da bu olayın nasıl bir yöntemle incelenmesi gerekeceğini araştıracağı açıktır. Nitekim Hilmi Ziya da Durkheim'ın bu yolu izlediğini belirtmektedir.

Bilindiği gibi bilim sui generis olayları inceler. Konusu kendine özgü olmayan bilim yoktur. Eğer Sosyoloji de bir bilim ise onun da kendine özgü bir konusunun olması gerekir. 19. yy.'a kadar kendine özgü, diğer olaylara indirgenemeyen bir sosyal olaylar bütünü yoktu. 19. yy.'da sosyal olayların ancak varlığından sözedildi ama, bu kez de bu olayların nitelikleri yeteri kadar ortaya konamıyordu. Ekonomi, hukuk, din... vb. toplumla ilgili olaylar olarak görülüyor ama sosyoloji kurulmuş olmuyordu ki. Sosyoloji bu olayların tümünü birleştiren, insanlara özgü bir bilim olarak düşünülüyor; fi-

zik sosyal, yada fizyolojik sosyal olarak ele alınıyordu. Oysa bu düşünüş toplum felsefesi yapmak demektir, sosyoloji yapmak değildi.

Toplum olayını, diğer deyişle sosyolojinin konusu olan kendine özgü olayı ilk ortaya çıkaranlardan biri Durkheim'dır. O, toplumsal olayın tanımı ile işe başlamış, onu diğer olaylardan ayırmıştır. Bir toplumsal olayın inceleme yöntemini de belirtmeye çalışmıştır.

Toplumsal olayı Durkheim şöyle tanımlamaktadır: «Toplumsal olay bireysel bilincin dışında beliren ve bireylere kendini zorla kabul ettiren kolektif bilincin kendine özgü olaylarıdır. Toplumsal olaylar bireysel ruhların dışında varolan, bireylere baskı yapan; hareket etme, duyma, düşünme biçimleridir».

Biz burada Hilmi Ziya Ülken'in Durkheim'ın toplumsal olayın tanımı üzerindeki görüşlerini ele almayacağız. Biz, Hilmi Ziya'nın Durkheim'ın sosyoloji yöntemini nasıl anladığını belirtmeye çalışacağız.

Durkheim toplumsal olayı bir «şey» gibi ele aldığından, yöntemi de bu toplumsal «şey»in saptanması yöntemi olacaktır.

Durkheim'a göre toplumsal olay, belli bir insan grubuna (klan, aşiret, millet... vb.) bireysel bilinçlerinin dışında olan ve kendisini o bireylere zorla kabul ettiren olaylardır. Buna göre de yöntem toplumsal olayın, yani bireysel bilincin dışında ve kendini bireye zorla kabul ettiren olayın saptanmasının yöntemi olacaktır. Bu da şu üç noktaya dikkat etmeyi gerektirir. Bu üç noktaya dikkat edilirse toplumsal olay bir «şey» olma niteliği kazanır, nesneleşir.

1 — Toplumsal olayı incelerken o güne kadar edinilmiş olan önyargılardan kurtulmalıdır.

2 — Tanımlar olayın dış niteliklerine bakılarak yapılmalıdır.

3 — Toplumsal olayı incelerken, olayın donmuş, katılaşmış, nesneleşmiş yönü gözönüne alınmalıdır.

Bu üç özellik gözönüne alınarak davranıldığında toplumsal olaylarda iki nitelik belirir. Biri toplumsal olayın morfolojisi, diğeri toplumsal olayın fizyolojisi.

Toplumun morfolojisini ve fizyolojisini inceleme yönteminde şu dört ilkeye uyulmalıdır:

1 — Toplumsal olayın normal mi, yoksa patolojik mi olduğu belirlenmelidir.

2 — Toplumsal olaylar sınıflandırılmalı, tipolojiler kurulmalıdır.

3 — Toplumsal olayların nedenlerinin de yine toplumsal olaylar olacağına bilinmesi ve nedenlerinin toplumsal olaylarda aranması gerektiği unutulmamalıdır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarımıza göre toplumsal olaylar biçimseldir. Öyleyse toplumsal olay deyince biz bu olayların özünü değil, biçimini esas alacağız demektir. Böyle bir anlayış da Durkheim'ı pozitivistliğe yaklaştırır.

Toplumsal olay bireysel bilincin dışında ve nesnel olarak vardır. Ve ancak dışsal olarak incelenebilirler. Buna göre toplumsal olayların bir nesne gibi ele alınması gerekir. Nitekim Hilmi Ziya da Durkheim yönteminin toplumsal olayı nesne gibi incelemek gerektiği hakkındaki görüşe katılmaktadır.

Hilmi Ziya Ülken, Durkheim'ın «*Sosyoloji Yönteminin Kuralları*» adlı yapıtının çevirisine yazdığı önsözün 7. sayfasında, «...burada ne içtimaiyat usulünün kaideleri hakkında bir hülasa ve tenkit yapmak, ne de bu eserin etrafındaki neşriyatı gözden geçirmek fikrindeyim. Bu tarzda bir araştırma başlıbaşına bir tetkik mevzuu olmakla beraber, şu kadarını da işaret edeyim ki.....böyle bir tetkik hiçbir dilde hakkiyle yapılmış değildir» demektedir. 8. ve 9. sayfalarda ise,

«.....İçtimaiyat Usulünün Kaideleri'nde esaslı olarak tetkik edilen meselelerden biri de marazî ve normalin ayrılığıdır. Biyolojik içtimaiyat adı verebileceğimiz cereyana bağlı sosyologlarda her ne kadar marazî mefhumu incelenmiş ise de daima organik marazî ile sosyal marazînin birbirine karıştırıldığına ve bunun neticesi olarak, sosyal hadisenin hususî karakterinin hemen tamamen unutulduğuna şahit oluyoruz. Fransız içtimaiyatçısı sırf içtimai hadiselere ait olan marazîyi tarif etmek suretiyle bu ibhamın önüne geçmeye çalışmaktadır. .... Bununla beraber Durkheim'ın marazî meselesini halletmediği,..... mücrimin bir tarafa bırakılarak yalnız cürümle meşgul olmak dolayısıyla cürmün normal olduğu şeklinde paradoksal hükümlere varıldığı da unutulmalıdır.» demektedir.

Şimdi Durkheim'in normal toplumsal olay ile patolojik toplumsal olayı nasıl tanımladığını hatırlatalım. Ve böylece Hilmi Ziya'nın «*İçtimaiyat Usulünün Kaideleri*»ne yazdığı önsözün 7. sayfasındaki görüşleriyle bir karşılaştırma yapalım.

Durkheim'a göre, bir olayın normal toplumsal olay sayılabilmesi için bireysel bilinçlerin dışında varolması, bireylere baskı yapması gerekir. Eğer bu nitelikler yoksa o olay normal toplumsal olay değil, patolojik toplumsal olaydır. Yine Durkheim'a göre bir olayın normal toplumsal olay mı, yoksa patolojik toplumsal olay mı olduğu şöyle anlaşılabilir: Örneğin toplumsal bir olay türü olan aile bugün monogami evresindedir. Bu evrede poligami yada poliandri olgusu patolojik olur.

Demek ki normal toplumsal olay, belirli bir toplumsal olay türünün evrim evrelerinden hangisinde bulunursa bulunsun o evrenin genellik gösteren nitelikleri normaldir. Genellik göstermeyen nitelikleri ise patolojiktir.

Durkheim toplumun ve toplumsal olayın incelenmesi yöntemini saptarken toplumsal olayların normal ve patolojik oluşlarının incelenmesinden sonra, toplumsal olayların sınıflandırılması, tipolojiler kurulması üzerinde de görüşler belirtmektedir. Hilmi Ziya Durkheim'ın bu konudaki görüşlerini de şöyle değerlendirmektedir: Hilmi Ziya «*Sosyoloji Yönteminin Kuralları*» adlı yapıtın çevirisine yazdığı önsözün 9. sayfasında, «.....İçtimaiyat Usulü içtimaî tipler ve tasnifi hakkında fikir vermek ihtiyacını da duymakta, fakat tam bir içtimaî morfoloji tarifinin yapılmamış olması yüzünden bu noktayı eksik bırakmaktadır. Bundan dolayıdır ki Durkheim'ın cemiyetler veya zümreler tasnifine ait sarıh bir fikrine raslamak kabil değildir.».

Durkheim «*Sosyoloji Yönteminin Kuralları*» adlı yapıtının 94-96. sayfalarında toplumsal tür konusunda biri tarihçilerin, diğeri felsefecilerin olmak üzere iki görüşün bulunduğunu belirtir. Bunlardan tarihçiler toplumsal türleri varlıklar olarak, felsefeciler ise örgütlenmiş insanlık bütünü olarak görürler. Durkheim bu iki görüşü uzlaştırmaya çalışır. Toplumlara birer bileşik varlıklar olarak düşünür. Bu nedenle toplumların kurulmasına temel ödevi görececek en yalınç toplumu arar.

Bize göre bu görüş eski Yunan felsefesinden gelen arche'nin aranması ve bunun sürecinin ara basamaklarının saptanmasıdır. Auguste Comte toplumun arche'sini biyolojik ailede, Durkheim ise horde (sürü)da bulmaktadır. Ve türleri de horde'un sürecinde birer evre olarak görmektedir.

Hilmi Ziya'nın da gösterdiği gibi Durkheim toplumu, tek insanlık toplumuna indirgememiştir. Çeşitli toplumsal türler düşünmüştür. Auguste Comte «aile»lerden «insanlık»a, Durkheim ise «horde»dan «ulus»lara gitmiştir. Ve Durkheim böylelikle türleri evrim tipleri olarak sınıflandırmıştır.

Durkheim «*Sosyoloji Yönteminin Kuralları*»nda toplum sınıflamalarından söz etmişse de bu konuyu yeterince işlememiştir. *Année Sociologique*'de yaptığı sınıflamalar öncekilerden değişikdir. Sınıflama bu yazımızın konusu dışında kaldığından üzerinde durmayacağız.

Durkheim sosyolojiyi pratik çalışmalara bir yol gösterici ve bu açıdan bir yöntem olarak düşünmüştür. Hilmi Ziya da pratik çalışmaya yol gösterici olması açısından sosyolojiyle ilgilenmiş ve Durkheim'a yakınlık göstermiştir. Nitekim Ziya Gökalp da aynı amaçla çalışmıştır. Özetle, Durkheim'ın sosyolojik yöntemi bu amacı sağlamaya yöneliktir.

Gerek Comte'un yön vermek istediği Fransız toplumu ve gerekse de Ziya Gökalp'ın yön vermek istediği Osmanlı toplumu, bu kişilerin getirmek istedikleri evreleri aşmıştır. Bu nedenle Comte'un ardılı Durkheim da aşılmıştır. Yine Durkheim'ın Osmanlı toplumundaki temsilcisi olan Ziya Gökalp da Hilmi Ziya Ülken tarafından aşılmıştır.